

پژوهشکده پولی و بانکی
بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

(۱۷۴)

تاریخ بانک شاهنشاهی ایران

گوشه‌هایی از روابط سیاسی و اقتصادی ایران و انگلستان

(۱۸۸۸-۱۹۵۲)

مؤلف:

مظفر شاهی

سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور : تاریخ بانک شاهنشاهی ایران: گوشه‌هایی از روابط سیاسی و اقتصادی ایران و انگلستان (۱۸۸۸-۱۹۵۲) / مؤلف مظفر شاهی.
مشخصات نشر : تهران: پژوهشکده پولی و بانکی، ۱۳۸۷.
مشخصات ظاهری : ۹۵۰ ص.: جدول.
فروست : پژوهشکده پولی و بانکی، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران؛ ۱۷۴.
شابک : 978-964-8257-58-8
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت : پشت جلد به انگلیسی
Mozaffar Shahedi: The History of Imperial Bank of Iran "An Overview of Economical and Political Relations of Iran and the Britain"

یادداشت : کتابنامه: ص. ۱۹۲۸-۸۹۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت : نمایه.
موضوع : بانک شاهنشاهی ایران -- تاریخ.
موضوع : بانک و بانکداری -- ایران -- تاریخ.
موضوع : بانک و بانکداری انگلیسی -- ایران -- تاریخ.
موضوع : ایران -- روابط خارجی -- انگلستان.
موضوع : انگلستان -- روابط خارجی -- ایران.
شناسه افزوده : پژوهشکده پولی و بانکی.
رده‌بندی کنگره : ۱۳۸۷ ش ۲۲۷۰/۲/۱۸ HG
رده‌بندی دیویی : ۳۲۲/۱۵۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی : ۱۳۲۹۷۲۶

ISBN:978-964-8257-58-8

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۲۵۷-۵۸-۸

نام کتاب: تاریخ بانک شاهنشاهی ایران: گوشه‌هایی از روابط سیاسی و اقتصادی ایران و انگلستان (۱۸۸۸-۱۹۵۲)

مؤلف: مظفر شاهی

ناشر: پژوهشکده پولی و بانکی - بانک مرکزی ج.ا.ا.

نوبت چاپ: اول

تاریخ انتشار: بهار ۱۳۸۷

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قطع: وزیری

نشانی: تهران، خیابان شریعتی، بالاتر از تقاطع خیابان مطهری، کوچه شکرابی، پلاک ۵۶

کد پستی: ۱۵۶۷۷۱۴۸۱۱

تلفن: ۸۸۴۱۹۱۸۴ - ۸۸۴۲۶۵۹۶

فاکس: ۸۸۴۳۹۳۳۷

پست الکترونیکی: E-mail: Info @ MBRA-CBI.org

(کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است)

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
ط	پیشگفتار
ک	مقدمه نویسنده
م	دیباچه
۱	فصل اول: بانکداری در ایران و جهان، قبل از تأسیس بانک شاهنشاهی ایران
۱	۱-۱- پیشینه بانکداری در جهان
۱۳	۱-۲- صرافی و بانکداری در ایران، قبل از تأسیس بانک شاهنشاهی
۳۵	فصل دوم: زمینه‌ها و روند تأسیس بانک شاهنشاهی ایران
۹۷	فصل سوم: شیوه‌های خدمات رسانی بانکی
۹۷	۳-۱- نام بانک
۹۸	۳-۲- مدیریت بانک شاهنشاهی ایران
۱۱۱	۳-۳- شعب بانک شاهنشاهی ایران
۱۱۸	۳-۴- اسکناس‌های بانک شاهنشاهی ایران
۱۴۳	۳-۵- بانک شاهنشاهی ایران - بانک دولتی ایران
۱۵۴	۳-۶- امنیت بانک شاهنشاهی ایران
۱۶۳	فصل چهارم: سیاست‌های اعطای وام (۱۸۸۹-۱۹۰۶)
۱۶۳	۴-۱- وام‌های دولتی
۱۶۳	۴-۱-۱- قروض دوره سلطنت ناصرالدین شاه
۱۸۸	۴-۱-۲- قروض دوره سلطنت مظفرالدین شاه
۲۳۹	۴-۲- سیاست اعطای وام به افراد حقیقی
۲۶۵	فصل پنجم: رقبا و دشمنان بانک شاهنشاهی

۲۶۵	۵-۱- مقدمه
۲۶۷	۵-۲- رقابت بانک شاهنشاهی با تجار و صرافان ایرانی
۲۶۷	۵-۲-۱- پیشینه و زمینه‌ها
۲۷۴	۵-۲-۲- تلاش تجار و صرافان جهت تأسیس بانک‌های ایرانی
۲۷۸	۵-۲-۳- بازرگانان و صرافان ایرانی و پول‌های کاغذی (اسکناس)
۲۸۸	۵-۲-۴- ورشکستگی و افلاس تجار و صرافان ایرانی
۲۹۵	۵-۳- رقابت بانک شاهنشاهی با بانک استقراضی روس
۳۱۵	فصل ششم: مخالفت عمومی با فعالیت بانک شاهنشاهی
۳۳۵	فصل هفتم: فعالیت‌های تجاری - اقتصادی بانک شاهنشاهی
۳۳۵	۷-۱- مقدمه
۳۳۶	۷-۲- بیلان مالی و ترازنامه اقتصادی بانک شاهنشاهی
۳۶۶	۷-۳- روابط بانک شاهنشاهی با رژی تنباکو
۳۶۸	۷-۴- بانک شاهنشاهی و امور تجارتی
۳۸۱	۷-۵- صرف (صرافی) پول
۳۸۲	۷-۶- روابط مالی با رجال ایرانی
۳۸۵	۷-۷- مسکوکات
۳۸۵	۷-۷-۱- مسکوکات نقره‌ای
۳۹۷	۷-۷-۲- مسکوکات مسی و نیکلی
۳۹۹	۷-۸- خروج فلزات گرانبها
۴۰۹	۷-۹- کنترل پول و ارز
۴۱۷	۷-۱۰- مبادلات تجاری و تسهیلات بانکی
۴۲۲	۷-۱۱- راهسازی
۴۲۹	۷-۱۲- سرمایه‌گذاری در بخش معدن
۴۳۹	فصل هشتم: سیاست‌های بانک شاهنشاهی از پیروزی انقلاب
	مشروطیت تا پایان دوره استبداد صغیر
۴۳۹	۸-۱- مقدمه

۴۴۲	۸-۲ سیاست‌های اعطای وام و طرح تأسیس بانک ملی
۴۷۹	۸-۳ بانک شاهنشاهی و قرارداد ۱۹۰۷ میلادی
۴۸۴	۸-۳-۱ متن قرارداد
۴۸۶	۸-۴ مخالفت بانک شاهنشاهی با تأسیس بانک آلمانی در ایران
۴۹۸	۸-۵ دوران استبداد صغیر
۵۱۳	فصل نهم: خط مشی بانک شاهنشاهی از فتح تهران تا آغاز جنگ جهانی اول (۳۲-۱۳۲۷ قمری)
۵۱۳	۹-۱ تداوم بحران‌های مالی در سال ۱۳۲۷ قمری
۵۲۴	۹-۲ وام‌خواهی‌های دولت ایران در سال ۱۳۲۸ قمری
۵۳۵	۹-۳ طرح اخذ وام از سندیکای بین‌المللی
۵۴۱	۹-۴ طرح اخذ وام از برادران سلیگمن (سلیگمان)
۵۴۶	۹-۵ طرح اخذ وام از آلمان
۵۴۹	۹-۶ تداوم فشارهای خارجی جهت اعطای وام به ایران در سال ۱۳۲۸ قمری
۵۷۱	۹-۷ بحران شوستر
۵۸۵	۹-۸ مذاکرات و قرضه‌های سال ۱۳۳۰ قمری
۶۰۶	۹-۹ مذاکرات قرضه در سال ۱۳۳۱ قمری
۶۱۳	فصل دهم: فعالیت‌های بانک شاهنشاهی از آغاز جنگ جهانی اول تا انقراض سلسله قاجار
۶۱۳	۱۰-۱ مقدمه
۶۱۴	۱۰-۲ سیاست‌های اعطای وام
۶۲۴	۱۰-۳ استمهال در قروض ایران
۶۲۸	۱۰-۴ کمیسیون مختلط
۶۳۵	۱۰-۵ حمایت‌های بانک شاهنشاهی از انگلستان در جنگ جهانی اول
۶۴۳	۱۰-۶ بحران بانکداری و تسهیلات قانونی
۶۵۰	۱۰-۷ آلمانی‌ها، جنگ جهانی اول و بحران بانکداری
۶۶۴	۱۰-۸ ادعای خسارت

- ۶۶۹-۱۰-۹- فعالیت‌های تجاری
- ۶۸۰-۱۰-۱۰- روابط بانک شاهنشاهی با شرکت نفت انگلیس و ایران
- ۶۸۵-۱۰-۱۱- بانک شاهنشاهی و قرارداد ۱۹۱۹ میلادی
- ۶۸۵-۱۰-۱۱-۱- لژ روشنائی شیراز
- ۶۸۶-۱۰-۱۱-۲- قرارداد ۱۹۱۹
- ۶۹۶-۱۰-۱۲- بانک شاهنشاهی و قرارداد مودت ایران و شوروی
- ۷۰۵-۱۰-۱۳- بانک شاهنشاهی در دوران کودتا
- ۷۱۲-۱۰-۱۴- تضاد بانک شاهنشاهی با بانک ایران
- ۷۱۵- فصل یازدهم: بانک شاهنشاهی از کودتای سال ۱۲۹۹ شمسی تا پایان دوران سلطنت رضا شاه
- ۷۱۵-۱-۱- از کودتا تا آغاز سلطنت رضا شاه
- ۷۱۵-۱-۱-۱- پایان جنگ جهانی اول و تجدید قوای بانک شاهنشاهی
- ۷۱۷-۱-۱-۲- حمایت بانک شاهنشاهی از کودتا و قدرت‌یابی رضا خان
- ۷۲۰-۱-۱-۳- مساعده‌های بانک شاهنشاهی به دولت‌های پس از کودتا
- ۷۳۰-۱-۱-۴- گزارشی از فعالیت‌های بانک شاهنشاهی در سال‌های (۱۲۹۹-۱۳۰۵) شمسی
- ۷۳۲-۱-۱-۵- مشکلات امنیتی - حفاظتی
- ۷۳۴-۱-۱-۶- موضوع دلارهای تقلبی کانادایی
- ۷۳۵-۱-۲- روند تأسیس و فعالیت بانک‌های ایرانی و خارجی رفیب بانک شاهنشاهی
- ۷۴۹-۱-۳- پول فلزی و بانک شاهنشاهی
- ۷۵۶-۱-۴- اسکناس‌های بانک شاهنشاهی
- ۷۶۰-۱-۵- روند و مقدمات تأسیس بانک ملی ایران
- ۷۶۹-۱-۶- روند لغو امتیاز نشر اسکناس بانک شاهنشاهی
- ۷۸۱-۱-۷- روند تعویض اسکناس‌های بانک شاهنشاهی با اسکناس‌های جدید بانک ملی ایران
- ۷۹۳-۱-۸- روابط بانک شاهنشاهی با دولت ایران

- ۸۰۵ ۱۱-۹- رقابت بانک شاهنشاهی با بانک ملی ایران
- ۸۱۵ ۱۱-۱۰- سیاست‌های پولی - ارزی و تجاری دولت ایران و مشکلات ناشی از آن برای بانک شاهنشاهی
- ۸۲۷ ۱۱-۱۱- نظر بانک شاهنشاهی درباره تغییر پشتوانه پول ایران به طلا
- ۸۳۴ ۱۱-۱۲- روابط بانک شاهنشاهی با مخالف سیاسی - اقتصادی انگلستان در ایران
- ۸۳۹ ۱۱-۱۳- گزارشی از بیلان مالی - اقتصادی بانک شاهنشاهی در سال‌های (۱۳۲۰-۱۳۰۴) شمسی
- ۸۵۱ فصل دوازدهم: دوران پایانی فعالیت بانک شاهنشاهی در ایران (۱۳۳۱-۱۳۲۰) شمسی
- ۸۵۱ ۱۲-۱- بانک شاهنشاهی در دوران جنگ جهانی دوم
- ۸۵۶ ۱۲-۲- روابط بانک شاهنشاهی با دولت ایران و بخش خصوصی
- ۸۶۸ ۱۲-۳- پایان مدت امتیاز بانک شاهنشاهی و تأسیس بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه
- ۸۸۷ ۱۲-۴- پایان فعالیت بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه - در ایران
- ۸۹۵ فصل سیزدهم: سخن پایانی
- ۸۹۹ - فهرست منابع و مآخذ
- ۹۲۹ - فهرست اعلام

فهرست جداول

صفحه

عنوان

- ۱۱۳ جدول (۳-۱): روند تأسیس و پایان کار هر یک از شعب بانک شاهنشاهی ایران
- ۱۲۷ جدول (۳-۲): میزان اسکناس‌های منتشره توسط بانک شاهنشاهی ایران
- ۱۳۸ جدول (۳-۳): میزان اسکناس‌های بانک شاهنشاهی ایران (۱۸۹۱-۱۹۳۲)
- ۱۴۰ جدول (۳-۴): سود حاصل از نشر اسکناس، سود خالص سالانه، و مبلغ حق‌الامتياز پرداختی
- ۱۴۰ جدول (۳-۵): سود حاصل از نشر اسکناس توسط بانک شاهنشاهی ایران (۱۸۹۱-۱۹۳۲)
- ۲۳۱ جدول (۴-۱): عایدات گمرک ایران (۱۲۸۰-۱۳۰۸) ش. (۱۳۴۸-۱۳۱۹) ش.
- ۲۳۹ جدول (۷-۱): سرمایه منتشره سهامداران بانک شاهنشاهی (۱۸۹۰-۱۹۰۴)
- ۲۴۰ جدول (۷-۲): ذخایر محرمانه و سرمایه منتشره سهامداران بانک شاهنشاهی (۱۹۰۵-۵۲)
- ۲۴۲ جدول (۷-۳): منافع خالص منتشره بانک - پس از کسر مالیات (۱۸۹۰-۱۹۵۲)
- ۲۴۷ جدول (۷-۴): پرداخت‌های بانک شاهنشاهی به دولت ایران (۱۸۹۰-۱۹۳۵)
- ۲۵۰ جدول (۷-۵): ترازنامه بانک شاهنشاهی - به تفکیک موارد (۱۸۹۰-۱۹۵۲)
- ۲۵۶ جدول (۷-۶): اطلاعاتی پیرامون نوسانات سرمایه‌گذاری بانک شاهنشاهی در داخل و خارج از ایران (۱۸۹۰-۱۹۵۱)
- ۳۶۰ جدول (۷-۷): سود بانک شاهنشاهی در دوازده سال اول فعالیت در ایران
- ۴۱۴ جدول (۷-۸): نرخ قران نسبت به لیره انگلیسی
- ۴۱۵ جدول (۷-۹): نرخ برابری ارزهای مختلف در برابر قران و دینار (۱۳۳۵ قمری)
- ۴۱۵ جدول (۷-۱۰): نرخ برابری قران در برابر لیره انگلستان (۱۸۶۳-۱۹۲۸)
- ۴۱۸ جدول (۷-۱۱): ارزش واردات و صادرات کالا از ایران به مقصد کشورهای

خارجی (۱۹۰۱-۱۹۱۸)

جدول (۷-۱۲): ارزش واردات و صادرات کالا از ایران به مقصد کشورهای
خارجی (۱۹۴۰-۱۹۲۱) ۴۱۹

جدول (۸-۱): صورت بدهی‌های دولت ایران به بانک شاهنشاهی ۴۶۱

جدول (۸-۲): فهرست وضعیت قروض ایران به بانک شاهنشاهی و دولت
انگلیس ۴۶۶

جدول (۸-۳): مطالبات بانک شاهنشاهی ایران از دولت ایران در سال ۱۹۰۷ ۵۰۱

جدول (۱۰-۱): قروض ایران بر مبنای پوند استرلینگ (۳۰ ژوئن ۱۹۱۳) ۶۲۱

جدول (۱۰-۲): قرض ایران در سال ۱۹۱۶ بر حسب پوند استرلینگ ۶۲۲

جدول (۱۱-۱): شعبات جدید بانک شاهنشاهی ۷۱۹

جدول (۱۱-۲): صورت وضعیت بدهی‌های دولت ایران به بانک شاهنشاهی و
دولت بریتانیا ۷۲۷

جدول (۱۱-۳): میزان کل مساعده‌های بانک شاهنشاهی به دولت ایران ۷۳۰

جدول (۱۱-۴): مساعده‌های بانک شاهنشاهی به مقاطعه‌کاران پروژه‌های
دولتی (۱۹۳۵-۳۹) ۸۰۰

جدول (۱۱-۵): مساعده‌های بانک شاهنشاهی به بریتانیا ۸۳۷

جدول (۱۱-۶): میزان منافع و عایدات بانک شاهنشاهی (۱۹۱۹-۱۹۲۸) ۸۴۰

جدول (۱۱-۷): منافع بانک شاهنشاهی طی سال‌های (۱۹۲۸-۳۹) ۸۴۲

جدول (۱۱-۸): منافع بانک شاهنشاهی به تفکیک شعب (۱۹۲۸-۳۹) ۸۴۳

جدول (۱۱-۹): منافع بانک شاهنشاهی در شعبه لندن (۱۹۲۸-۳۹) ۸۴۴

جدول (۱۱-۱۰): سپرده‌ها، وام‌ها و مساعده‌های اعطایی بانک شاهنشاهی
(۱۹۲۸-۳۹) ۸۴۵

جدول (۱۱-۱۱): تاریخ تعطیلی برخی شعب بانک شاهنشاهی در ایران ۸۴۶

جدول (۱۲-۱): صورت برخی اقلام بانک شاهنشاهی طی سال‌های جنگ
جهانی دوم ۸۵۴

جدول (۱۲-۲): میزان سود بانک شاهنشاهی طی سال‌های جنگ جهانی دوم ۸۵۵

جدول (۱۲-۳): میزان سود بانک شاهنشاهی طی جنگ جهانی دوم ۸۵۶

جدول (۱۲-۴): عملکرد مالی بانک شاهنشاهی و بانک انگلیس در ایران و ۸۸۲

خاورمیانه (۱۹۴۶-۵۲)

۸۸۳ جدول (۱۲-۵): صورت برخی اقلام بانک شاهنشاهی و بانک انگلیس در ایران

و خاورمیانه (۱۹۰۵-۵۲)

۸۸۵ جدول (۱۲-۶): میزان سود خالص بانک شاهنشاهی و بانک انگلیس در ایران

و خاورمیانه (۱۸۹۰-۱۹۵۲)

۸۹۲ جدول (۱۲-۷): تاریخ تعطیلی شعب بانک انگلیس در ایران و خاورمیانه

www.ketab.ir

مراکز پژوهشی و مؤسسات تحقیق و توسعه نقش قابل توجهی را در بررسی مسائل مهم علمی در عرصه برنامه‌های رشد و توسعه اقتصادی کشورها ایفا می‌نمایند. این گونه مؤسسات با معرفی ابداعات و نوآوری‌های علمی، بسترهای لازم را برای افزایش کارایی و بهره‌وری در بخش‌های تولیدی کشور، و نهایتاً افزایش توان و استعدادها بالقوه و بالفعل اقتصادی فراهم می‌آورند.

پژوهشکده پولی و بانکی - بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، به عنوان یکی از مراکز تخصصی اقتصادی در سال‌های اخیر از جایگاه ویژه‌ای در عرصه معرفی نوآوری‌ها و ابداعات مالی و پولی در نظام بانکی و اقتصادی کشور برخوردار گردیده است. این مرکز با اتکاء بر تجربه نسبتاً بلندمدت خود، بیش از ۱۷ سال فعالیت در عرصه‌های تحقیقاتی، از قبیل: برگزاری کنفرانس‌های سالانه و ماهانه، برپایی کارگاه‌های پژوهشی، انتشار بیش از ۲۰۰ عنوان کتاب، انتشار دو فصلنامه تخصصی اقتصادی به زبان‌های فارسی و انگلیسی، و انتشار منظم بولتن پیش‌بینی‌های فصلی اقتصادی، و همچنین تأمین نیازهای آماری و اطلاعاتی پژوهشگران، استادان، و دانشجویان از طریق توسعه کتابخانه تخصصی خود و مرکز اطلاع‌رسانی، سهم بسزایی را در تحقق اهداف اقتصادی کشور، خصوصاً در بخش‌های پولی و بازار سرمایه، داشته است. بسیاری از سیاست‌گذاری‌ها و تصمیمات مهم اقتصاد کشور، خصوصاً در بخش‌های پولی و سرمایه، ثمره مباحث ارائه شده در سمینارها و مطالعات انجام شده در این پژوهشکده بوده است.

کتاب حاضر در قالب سیزده فصل به بررسی تاریخی بانک شاهنشاهی ایران می‌پردازد. در فصل اول، پیشینه بانکداری در ایران و جهان بیان می‌شود. در فصل دوم زمینه‌ها و دلایل تأسیس بانک شاهنشاهی در ایران بررسی می‌شوند. فصل سوم به شیوه‌های خدمات‌رسانی بانکی می‌پردازد. فصل چهارم به سیاست‌های اعطای وام از سوی بانک شاهنشاهی اختصاص دارد. در فصل پنجم رقبا و دشمنان بانک شاهنشاهی معرفی می‌گردند. فصل ششم، مخالفت‌های عمومی با فعالیت بانک شاهنشاهی را بیان می‌کند. در فصل هفتم فعالیت‌های تجاری - اقتصادی بانک شاهنشاهی بررسی می‌شوند. فصول هشتم و نهم و دهم به بررسی سیاست‌ها، خط مشی و فعالیت‌های بانک شاهنشاهی تا

پایان دوره قاجار اختصاص دارد. فصول یازده و دوازده به مجموعه فعالیت‌ها، عملکرد و کارنامه نهایی بانک شاهنشاهی در دوره حکومت رضا شاه و یازده سال نخست سلطنت محمد رضا شاه پهلوی می‌پردازد. فصل سیزدهم کتاب نیز، سخن پایانی می‌باشد.

کتابی که مطالعه می‌فرمایید، تحت فرآیند ویرایش فنی و ادبی قرار گرفته؛ و در پی تلاش دیگر همکاران این پژوهشکده، به زیور طبع آراسته گشته است؛ و چنانچه دارد که از همکاری و کوشش ایشان تشکر و قدردانی نمایم.

پژوهشکده پولی و بانکی امیدوار است که انتشار این کتاب مورد استفاده علاقه‌مندان، مسئولین، و کارشناسان قرار گیرد؛ و نقطه شروعی برای پژوهش‌های تکمیلی در این زمینه باشد.

دکتر احمد مجتهد

مشاور رئیس کل بانک مرکزی ج.ا.ا.

و

رئیس پژوهشکده پولی و بانکی

مقدمه نویسنده

از هنگام آغاز مطالعات مقدماتی و روندی که موجبات مراحل مختلف تحقیق و بررسی، تدوین و آماده‌سازی نهایی کتاب حاضر را فراهم آورد، بیش از ده سال سپری می‌شود. برای تهیه داده‌های تاریخی و تحقیقاتی این اثر، صدها عنوان: کتاب، مقاله، گزارش، آمارهای تجاری - اقتصادی و مالی، روزنامه، مجله، و غیره مورد مطالعه، بررسی، و ارزیابی قرار گرفته‌اند؛ و صدها برگ سند آرشیوی و منتشر نشده در مراکز متعدد و پراکنده اسنادی باز کاوی و مطالعه شده‌اند. در این میان، به ویژه هزاران برگ سند وزارت امور خارجه بریتانیا و نیز حکومت انگلیسی هند و کمپانی هند شرقی که در مجموعه‌های چندین ده جلدی و به زبان اصلی (انگلیسی) چاپ و منتشر شده است، به دقت و طی ماه‌ها مطالعه و مورد استفاده قرار گرفتند؛ و فقط زمانی که آشکار شد، تقریباً تمام منابع آرشیوی و نیز منتشر شده قابل دسترسی مطالعه و ارزیابی شده است، کار تدوین و تألیف نهایی اثر آغاز گردید؛ و نهایتاً به دنبال چندین سال کار تحقیقی و پژوهشی پُر دامنه و طاقت‌فرسا اثر پیش رو آماده چاپ و انتشار گردید. از آنجایی که موضوع پژوهشی حاضر: «تاریخ بانک شاهنشاهی ایران» به عنوان پیشگام تاریخ بانکداری نوین در ایران و نخستین بانک ناشر اسکناس در ایران، قرابت و نزدیکی بسیار زیادی با موضوع تحقیقات پولی و مسائل مربوط به آن پیدا می‌کرد، نگارنده این سطور ایده چاپ و انتشار آن را با مسئولان و مدیران محترم پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، در میان نهاد؛ و خوشبختانه با موافقت و نظر مساعد این عزیزان، اثر حاضر که نهایت تلاش صورت گرفته است تا در کلیه مراحل تحقیق، تدوین، و تألیف و آماده‌سازی نهایی آن معیارهای شناخته شده یک منبع آکادمیک و علمی رعایت شود، به زیور چاپ و انتشار آراسته گردید. نگارنده بر خود فرض می‌داند از مسئولان، مدیران، و دست‌اندرکاران آن پژوهشکده، به ویژه جناب آقای دکتر احمد مجتهد، جناب آقای دکتر علی حسن‌زاده و دیگر عزیزانی که موجبات چاپ و انتشار این کتاب را فراهم آوردند، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایم. همچنین، از همسر گرانقدرم - سرکار خانم اقبال حکیم‌یون - که در کلیه مراحل تحقیق، تدوین، و پاکتویس و آماده‌سازی اثر حاضر، یاریگر نویسنده بوده‌اند، قدردانی می‌نمایم.

و نیز از سرکار خانم فاطمه اثباتی که زحمت ویراستاری، و سرکار خانم زهره محمدیان که تایپ، حروفچینی و صفحه‌آرایی این اثر را برعهده داشته‌اند، صمیمانه تشکر می‌نمایم. نگارنده نهایت تلاش خود را به کار گرفته است تا اثر پیش رو زوایایی مهم از تاریخ تحولات اقتصادی، تجاری - بانکی، و نیز سیاسی و اجتماعی ایران در دوران پرتلاطم معاصر را که سخت با مداخلات و تأثیرگذاری‌های خارجی نیز توأم بوده، مورد تجزیه و تحلیل و ارزیابی قرار داده، و گره از برخی سؤالات مطروحه پیرامون تحولات تاریخی ایران در دوران معاصر بگشاید؛ با این احوال، تردید نمی‌توان کرد که پژوهش حاضر عاری از اشتباهات و خطاهای احتمالی نخواهد بود؛ و بنابراین نویسنده امیدوار است که مخاطبان، علاقمندان، و محققان محترم، محتوای کتاب را با وسواس و دقت لازم مورد عنایت قرار دهند؛ و با ارائه انتقادات و راهنمایی‌های علمی و ارزنده خود، پیمودن راه خطا در پژوهش‌های آتی را به حداقل تنزل دهند.

مظفر شامدی

بهار ۱۳۸۷

دیباچه

بانک شاهنشاهی ایران، که امتیاز آن در سال ۱۳۰۶ ه. ق. (۱۸۸۸ م.) از سوی ناصرالدین شاه به اتباعی از بریتانیا واگذار شد، و تا متجاوز از ۶۰ سال خورشیدی در ایران به فعالیت خود ادامه داد؛ در تحولات اقتصادی، بانکی و سیاسی ایران نقش قابل توجهی بر جای نهاد. امتیاز این بانک در شرایط رقابت گسترده سیاسی - اقتصادی میان دو کشور روسیه تزاری و بریتانیا در شئون مختلف ایران واگذار شد؛ و تقریباً در تمام دوران طولانی حضور خود در ایران، فعالیت آن مجموعه‌ای از مسائل سیاسی، اقتصادی، مالی - بانکی و غیره را در بر می‌گرفت؛ و در حالی که شیوه بانکداری نوین این مؤسسه می‌توانست ایرانیان را در بستر بهره‌گیری از روش‌های کارآمدتر بانکی یاری دهد؛ روش‌ها و سیاست‌های عمدتاً خلاف قاعده مدیران و دست‌اندرکاران این بانک که اساساً در همگامی با سیاست‌های دولت بریتانیا، صورت عملی به خود می‌گرفت؛ آثار زیانباری در شئون مختلف سیاسی، اقتصادی - مالی و بانکی ایران بر جای نهاد. با عنایت بر این امر، پژوهش حاضر تلاش می‌کند تا به این سؤال کلی پاسخ دهد که: اصولاً بانک شاهنشاهی ایران در چه شرایطی در ایران تأسیس شد؟ و چه اهدافی را دنبال می‌کرد؟ و نهایتاً، حاصل بیش از ۶۰ سال فعالیت آن در ایران چه بود؟ نگارنده برای پاسخ به این پرسش‌ها، فرضیات خود را بر مبنای داده‌های زیر استوار ساخته است:

الف) هر چند تحصیل‌کنندگان امتیاز در همان آغاز و در درجه اول توسعه اقتصادی و تجاری در ایران و برخی مناطق همجوار علاقمندی نشان داده بودند؛ با این احوال، به دلیل شرایط دشوار سیاسی - اقتصادی حاکم بر ایران و رقابت شدید و تنگاتنگی که میان دو کشور روسیه تزاری و انگلستان در ایران جریان داشت؛ فعالیت‌های اقتصادی و مالی بانک شاهنشاهی به سرعت تحت تأثیر فضای سیاسی حاکم بر ایران قرار گرفت، و با سیطره سیاسی دولت بریتانیا بر گردانندگان و رؤسای بانک شاهنشاهی، قدرت و موقعیت کم‌نظیر اقتصادی و مالی این بانک، دز بسیاری از مقاطع در خدمت اهداف عمدتاً سیاسی دولت انگلستان در ایران قرار گرفت.

ب) بانک شاهنشاهی چند سالی پس از آغاز فعالیت، رقابت گسترده و همه‌جانبه‌ای را با بانک استقراضی روس در ایران شروع کرد؛ و تا آغازین سال‌های پس از پیروزی انقلاب

مشروطیت ایران ادامه داد؛ که عمدتاً اثرات زیانبار آن متوجه مردم و حکومت ایران در شئون مختلف شد.

پ) اعطای وام‌های سنگین از سوی این بانک به حکومت و دولت‌های وقت ایران و نیز مردم کشور از اقبال مختلف که با شروط تحمیلی قابل توجهی نیز همراه بود، مشکلات سیاسی - اجتماعی و اقتصادی عدیده‌ای را متوجه جامعه ایرانی در دوره قاجار ساخت. (ت) روابط ناسالم بانکی و اعتباری بانک شاهنشاهی با مجموعه گسترده‌ای از تجار و بازرگانان، مالکان، و بانکداران سنتی ایران، که با سیاست‌های مشابهی هم از سوی بانک استقراضی روس دنبال می‌شد، مانعی جدی بر سر راه شکل‌گیری و توسعه نظام بانکی و اقتصادی تجاری مستقل و کارآمد در ایران شد.

ث) دولت بریتانیا در بسیاری از مقاطع حساس سیاسی و نظایر آن، نظرات عمدتاً تحمیلی و سختگیرانه خود را با تحمیلات مالی - اقتصادی بانک شاهنشاهی به مجموعه حکومت و دولت‌های وقت قریب ساخت.

ج) بانک شاهنشاهی تقریباً در تمام سال‌های طولانی فعالیت در ایران، از نظرات و خواست‌های سیاسی دولت بریتانیا پیروی می‌کرد، و در مقاطع مهمی - نظیر انقلاب مشروطیت ایران، جنگ جهانی اول، کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹، جنگ جهانی دوم، و نهایتاً سال‌های ملی شدن صنعت نفت و نخست‌وزیری دکتر محمد مصدق - آشکارا فعالیت‌های خود را در راستای اهداف و سیاست‌های دولت بریتانیا به قاعده درآورد.

برای تحلیل تاریخی این فرضیات و ارائه پاسخ مستند و علمی به آن مطالب، کتاب حاضر برحسب موضوعی - تاریخی تنظیم و تدوین شده است؛ تا مخاطبان را به گونه‌ای منطقی و در عین حال سهل و روان به اهداف پژوهش رهنمون سازد. تمام مطالب کتاب بر پایه اسناد و مدارک و منابع معتبر و قابل وثوق تدوین و سازماندهی شده است؛ و نهایت کوشش صورت گرفته است تا همواره مقرون به حقیقت‌ترین روایت مبنای قضاوت‌ها و داده‌های تاریخی قرار گیرد. بر همین اساس، متن و محتوای اصلی کتاب در دوازده فصل مفصل، که ارتباط تاریخی - موضوعی منطقی‌ای با یکدیگر دارند، تنظیم و تدوین شده است. در فصل اول کتاب، مخاطبان و علاقمندان محترم با پیشینه بانکداری در ایران و جهان در آستانه تأسیس بانک شاهنشاهی در ایران آشنا خواهند شد. در فصل دوم، زمینه‌ها و دلایل مختلفی که موجبات تأسیس و آغاز فعالیت بانک شاهنشاهی ایران را فراهم آوردند، مورد بررسی، تحلیل، و ارزیابی قرار خواهند گرفت. فصل سوم کتاب به شیوه‌های خدمات رسانی بانکی - اقتصادی

و نیز مدیریت بانک شاهنشاهی اختصاص دارد؛ و فصل چهارم کتاب نیز به سیاست‌های اعطای وام از سوی بانک شاهنشاهی به حکومت و دولت‌های وقت ایران و نیز افراد کشور از اقشار و گروه‌های مختلف می‌پردازد. در فصل پنجم، نویسنده تلاش می‌کند تا زوایای مهمی از رقابت‌ها، دشمنی‌ها، و مشکل‌سازی‌های بانک شاهنشاهی را با بانکداران و تجار ایرانی و نیز بانک استقراضی روس در ایران به مخاطبان ارائه دهد؛ و فصل ششم کتاب هم به واکنش اساساً مخالفت‌آمیز مردم کشور با شیوه‌های بانکداری بانک شاهنشاهی در ایران خواهد پرداخت. فصل بعدی نیز به موضوع فعالیت‌های تجاری و اقتصادی بانک شاهنشاهی، به‌طور کلی، اختصاص دارد. فصول: هشتم، نهم، و دهم کتاب حاضر به سیاست‌ها، عملکرد و فعالیت‌های انقلاب مشروطیت ایران در سال ۱۲۸۵ هـ. ش. (۱۹۰۶ م.) تا پایان دوران قاجار و آغاز قدرت‌یابی رضاخان می‌پردازد؛ فصول یازده و دوازده کتاب نیز به مجموعه فعالیت‌ها، عملکرد، و کارنامه نهایی بانک شاهنشاهی ایران در دوره حکومت رضا شاه و یازده سال نخست سلطنت محمد رضا شاه پهلوی، تا سال ۱۳۳۱ هـ. ش. (۱۹۵۲ م.) اختصاص دارد و در فصل سیزدهم، سخن پایانی ارائه خواهد شد.

مظفر شاهی